

Кримінологічне вчення про жертву кримінального правопорушення.

Поняття віктимології. Виникнення та становлення віктимології як науки.

Особа потерпілого і її кримінологічне значення. Співвідношення понять «жертва» і «потерпілий».

Класифікація і типологія жертв кримінальних правопорушень.

Поняття і предмет кримінологічної віктимології

- ▶ **віктимологія** - самостійна наука, причетність якої до юридичної можна визнати лише частково. Це вчення про жертву, предметом дослідження якого є жертва будь-якого діяння чи явища як протиправного, так і не пов'язаного із правопорушенням;
- ▶ **віктимологія** - допоміжна для кримінального права, кримінального процесу, криміналістики міждисциплінарна наука про жертву злочинних посягань, що функціонує паралельно з кримінологією;
- ▶ **віктимологія** - галузь кримінології, чи окрема кримінологічна теорія, що розвивається в межах її предмета.

Кримінологічна ВІКТИМОЛОГІЯ

вчення про жертву злочину, її кримінологіко-віктимологічні характеристики, якості та властивості; систему віктимологічних детермінант індивідуальної та групової віктимності, віктимізації та віктимної поведінки жертви кримінального правопорушення на основі накопичення віктимогенного потенціалу, а також систему заходів віктимологічної профілактики на загальному, спеціальному та індивідуальному рівнях.

Об'єкт віктимології

жертва будь-якого злочинного посягання, навіть якщо особа, котра завдала шкоду, не встановлена, і кримінальне правопорушення залишається нерозкритим, або коли особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності взагалі (зокрема, за бажанням самої жертви, яка вибачає правопорушнику).

Предмет віктимології:

- а) віктимологічна характеристика жертв (потерпілих) від протиправних посягань;
- б) соціальні та особистісні (об'єктивні і суб'єктивні) причини й умови, які сприяють становленню потерпілих; їх роль у генезисі й механізмі кримінального правопорушення;
- в) особистісно-ситуаційна природа взаємодії злочинця і жертви під час вчинення кримінального правопорушення (віктимологічна ситуація);
- г) комплекс запобіжних (профілактичних) заходів, спрямованих на потерпілого та потенційну жертву на різних соціальних, у тому числі на індивідуальному (фізичному) рівнях;
- д) шляхи, засоби та способи захисту і відшкодування збитків, заподіяних потерпілому (жертві) внаслідок злочинного посягання.

Система курсу віктимології:

Загальна частина (поняття предмета, методологічна базу дослідження, принципи, завдання і функції, історія виникнення і розвитку даного наукового напрямку, поняття віктимності, віктимізації та їх основні характеристики, потерпілого (жертву) від кримінального правопорушення, віктимологічну детермінацію, прогнозування віктимної поведінки і планування запобіжних віктимізації заходів, а також віктимологічну програму щодо вирішення проблем компенсації збитків жертвам злочинних посягань).

Спеціальна (Особлива) частина (дослідження посягань у конкретних видах кримінальних правопорушень, зокрема, проти особи, власності, стосовно неповнолітніх, жінок, літніх людей, у місцях позбавлення волі, стосовно військових, у сфері екології, економіки та в побуті тощо).

Завдання віктимології:

- ▶ об'єктивна оцінка стану і тенденцій віктимізації суспільства як негативного процесу внаслідок учинення кримінальних правопорушень частиною членів суспільства;
- ▶ визначення обставин, за яких окрема особа чи соціальна спільнота стає жертвою злочинного посягання;
- ▶ розробка пропозицій найбільш ефективних заходів профілактичного впливу на потерпілих, у тому числі примусового характеру для осіб з асоціальною чи девіантною поведінкою;
- ▶ рекомендації інформаційного характеру про способи та шляхи мінімізації віктимогенних ситуацій та можливі варіанти їх запобігання чи нейтралізації.

Методологія віктимології.

- ▶ Методологічна основа віктимології :
- ▶ теорія пізнання;
- ▶ загальний взаємозв'язок й взаємозалежності явищ природи та суспільства;
- ▶ структурно-функціональний аналіз;

Статистичні методи застосовують для:

- ▶ характеристики кількісно-якісних показників жертв рівня віктимності та ступеня віктимізації;
- ▶ установлення взаємозв'язків між особами. Що вчинили кримінальні правопорушення та їх жертвами;
- ▶ розробки прогнозу на майбутнє;
- ▶ оцінки ефективності діяльності правоохоронних органів;
- ▶ установлення рівня суспільної небезпеки злочинних наслідків тощо.

Соціологічні методи

- ▶ опитування,
- ▶ тестування,
- ▶ експертної оцінки,
- ▶ соціометрії,
- ▶ аналізу тощо.

Завдання, функції і принципи віктимології

1. **Завдання віктимології** - пояснення і прогнозування віктимологічних процесів з метою забезпечення інтенсифікації профілактичного впливу на злочинність на основі дослідження особи, яка за певних (соціобіопсихологічних) обставин може стати жертвою злочинного посягання.

Функції віктимології

1. фундаментальна -

- ▶ аналіз поведінки жертви, дослідження визначального впливу на мотивацію протиправного діяння;
- ▶ - вивчення віктимності, як особливого феномену, який проявляється у підвищеній схильності (вірогідності) стати жертвою протиправного посягання.

2) прикладна -

- ▶ використання та реалізація захисних можливостей потенційних потерпілих за рахунок відповідної індивідуально-виховної роботи: сімейного, статевого та фізичного виховання;
- ▶ навчання, вміння розпізнати небезпечні ситуації, критичності, уважності та самодисциплінованості;
- ▶ - правове виховання, навчання та уміння користуватися наданими гарантіями безпеки з боку держави та на активній громадській позиції, як учасника суспільних відносин;
- ▶ - ефективне, технічне забезпечення засобами безпеки від злочинних посягань як активного так і пасивного захисту (охоронна сигналізація, спеціальні засоби тощо);
- ▶ - пріоритетність, ефективність та дієвість заходів віктимологічної профілактики.

Принципи віктимології

- ▶ 1) принципи ідентифікації факторів;
- ▶ 2) принцип визначального фактору;
- ▶ 3) принцип ініціативного впливу;
- ▶ 4) принцип концентрації зусиль.

Жертва злочину:

особа, або спільнота людей в будь-якій формі інтеграції (у тому числі народ, націю, суспільство загалом), яким кримінальним правопорушенням заподіяно шкоду.

Структура особи потерпілого:

- ▶ 1) соціально-демографічні якості (стать, вік, освіта, сімейний стан тощо);
- ▶ 2) кримінально-правова характеристика (роль жертви в генезисі протиправної поведінки та у створенні криміногенної ситуації);
- ▶ 3) соціально-рольова характеристика, що включає в себе сукупність видів діяльності особи в системі суспільних відносин як громадянина, сім'янина, члена трудового колективу тощо;
- ▶ 4) морально-психологічна характеристика, що відображає ставлення особи до соціальних цінностей і соціальних функцій, які вона виконує. Вона виявляється у ставленні до держави, суспільства, громадянських обов'язків, колективу, оточуючих людей, себе тощо. Сюди ж належить і кримінально-правова система особи, тому що потерпілий зазвичай з'являється в процесі застосування кримінально-правових норм.

Класифікація і типологія жертв злочинів

- ▶ Кримінально-правовий підхід (Б.Мендельсон);
- ▶ Комплексний підхід

Кримінально-правовий підхід:

- ▶ жертву, повністю не винну (вона називається “ідеальною”);
- ▶ жертву з незначною провиною; жертву, винну однаково зі злочинцем; добровільну жертву;
- ▶ жертву з провиною більшою ніж у злочинця;
- ▶ жертву, особисто винну у вчиненні злочину;
- ▶ стимулюючу жертву (психічно хворі, малолітні, особи похилого віку).

Комплексний підхід:

- 1) випадкова жертва;
- 2) жертва з незначним ступенем ризику;
- 3) жертва з підвищеним ступенем ризику:
 - а) жертви необережних кримінальних правопорушень - коли характер роботи, що вони виконують, або їх поведінка у громадських місцях мають більш високу, ніж звичайна, віктимність;
 - б) жертви умисних злочинів, соціальний статус яких або роль, що вони виконують, містять підвищений ризик (працівники правоохоронних органів, воєнізованої охорони тощо). і;
- 4) жертва з дуже високим ступенем ризику.

Потенційна жертва:

- це людина, якій за своїми психічними, психологічними, фізіологічними й іншими властивостями та якостями, за наявності певної ситуації, обстановки або стану може бути заподіяна моральна, майнова чи фізична шкода від протиправного діяння.

Типологія жертв:

- 1) універсальний - особи з яскраво виявленими особистісними рисами, що визначають їх високу потенційну вразливість стосовно різних видів правопорушень;
- 2) виборчий - особи, які виявляють високу вразливість щодо окремих видів злочинів (наприклад, особи, які займаються бізнесом), що обумовлено їх поведінкою у сполученні з характером конфліктних ситуацій;
- 3) ситуативний - його представники стають жертвами через збіг обставин, небезпека яких для них є невідворотною (особа стала жертвою внаслідок хуліганських учинків); об'єкта нападу.

4) випадковий - люди стають жертвами випадкових обставин (дорожньо-транспортна пригода, стихійне лихо);

5) професійний - жертвами стають особи через специфіку своєї професії (працівники правоохоронних органів);

6) корисливий - поведінка особи спрямована на заволодіння чужим майном;

7) сексуальний - потерпілі цього типу роблять спробу вчинити будь-яке статеве кримінальне правопорушення, унаслідок якого їм же самим заподіюється шкода через опір.

Поведінка потерпілого від злочину та її характеристика

У межах криміногенної ситуації поведінка жертви може бути оцінена як:

а) правомірна, коли жертва реагує допустимим законом способом на суспільно небезпечні дії злочинця або коли вона не створює умов для вчинення кримінального правопорушення;

б) нейтральна, коли між діями жертви і особою, що вчиняє кримінальне правопорушення, відсутній прямий зв'язок;

в) неправомірна, коли дії жертви містять ознаки того чи іншого правопорушення, у тому числі кримінального правопорушення.

Види віктимної поведінки:

- ▶ Необережна;
- ▶ Ризикована;
- ▶ Провокуюча;
- ▶ Об'єктивно небезпечна для самого потерпілого, унаслідок чого може сприяти створенню криміногенної ситуації, а в деяких випадках - вчиненню злочину.

За своїм характером віктимна поведінка може бути:

- ▶ конфліктною, коли потерпілий створює конфліктну ситуацію або бере активну участь у конфлікті, що виник (є ініціатором бійки або вступає в бійку на боці однієї зі сторін). Особливими різновидами такої поведінки є необхідна оборона, затримання злочинця, правозахисна активність;
- ▶ провокуючою (демонстрування багатства, екстравагантна зовнішність, неправильна поведінка жінки, що створює уявлення про її доступність, тощо);
- ▶ легковажною (довірливість і наївність неповнолітніх та інших осіб, які неспроможні протистояти нападаючому, створення аварійних ситуацій на шляхах пішоходами й водіями тощо).

У межах криміногенної ситуації поведінка жертви може бути оцінена як:

- ▶ негативна, тобто така, що провокує вчинення кримінального правопорушення або створює для нього об'єктивно сприятливу ситуацію (форми провокації різні: від фізичного чи психічного насильства стосовно злочинця або його близьких до їх образи, виявів неповаги до громадського порядку та загальноновизнаних норм моралі);
- ▶ позитивна, що виражається у протидії злочинцю, виконанні громадського обов'язку тощо;
- ▶ нейтральна - така, що не сприяла вчиненню кримінального правопорушення

Рівні віктимності:

- ▶ Індивідуальна;
- ▶ Видова;
- ▶ Групова;
- ▶ Масова.

Індивідуальна віктимність:

- ▶ властивість даної людини, обумовлена її соціальними, психологічними або біофізичними якостями (або їх сукупністю), що сприяє в певній життєвій ситуації формуванню умов, за яких виникає можливість заподіяння й шкоди протиправним актом.

Видова віктимність:

виражається у відносній «схильності» окремих людей ставати через низку обставин жертвами певних видів кримінальних правопорушень.

Групова віктимність:

виражається в загальній для окремих категорій людей, що володіють такими соціальними, демографічними, психологічними, біофізичними або іншими якостями, підвищеній здатності за певних умов ставати жертвами злочинів.

Масова *віктимність*:

об'єктивно існуючу реальність певної частини людей через свої суб'єктивні якості зазнавати фізичного, морального й матеріального збитку від злочинних зазіхань. Оскільки підвищена здатність конкретних осіб ставати за деяких обставин жертвами виявляється під час вчинення злочину, то масову віктимність можна визначити як стан і структуру сукупності потерпілих від злочинів унаслідок їх віктимної схильності.

Фактори, що обумовлюють віктимну поведінку

- ▶ фактори, що пов'язані з особистісними якостями жертви злочину;
- ▶ фактори, що пов'язані із соціальним становищем жертви злочину;
- ▶ фактори, що характеризують поведінку жертви злочину.

Види ситуацій:

- ▶ відома конфліктна ситуація між двома особами або декількома, в якій однозначно визначені можливий порушник та можлива жертва (жертви), при якій зміна ролей між ними виключена;
- ▶ відома конфліктна ситуація, але у ній висока вірогідність зміни ролей у системі «злочинець-жертва»;
- ▶ відомий потенційний порушник і ситуації, у яких він може діяти, але не визначена лише тільки жертва;
- ▶ відома потенційна жертва і ситуації, у яких жертва поводить певним чином, не відомий лише порушник;
- ▶ відомі ситуації, що завчасно небезпечні для більш або менш широкого кола осіб з точки зору можливостей опинитися порушником або жертвою злочину.